

Josip Weissgerber

ODAKLE VJERA U EVOLUCIJU

»Korake pospješi na putu Tvom.« (Ps 16,5.)

Odakle to da i ateistička Evropa tako uporno vjeruje u evoluciju? — Po sebi, nas ne zanima sudbina svijeta ako nije naša sudbina. Ako ja osobno umirem te se rasipam u grobni prah, ne zanima me mnogo hoće li svijet poslije moga opstanka u ovom patničkom životu umrijeti jednom kao i ja ili će se razvijati, evolvirati u neko bolje stanje.

Evolucija, neko bolje, sve savršenije stanje, nesumnjivo je najsvjetlija nada, najponosnija dogma moderne misli. Marksisti vjeruju u nju, zastupaju je neopozitivisti, biolozi je nedokazanu provlače kroz sve svoje koncepcije, fizičari i astrofizičari bore se protiv inercije i entropije da bi evoluciju spasili u svemiru, koji uza sve to svuda pokazuje degradaciju struktura. Formuliran je i zakon održanja energije, a masa je svedena na energiju. Doduše, održanje energija nije još evolucija, nego bar kvantitativni »status quo«. Termodinamički pokusi govore samo o savršenoj preobrazbi više strukturiranih u niže strukturirane energije. Od Ernsta Macha dalje vjera u kvantitativno održanje energija pokolebana je. Louis de Broglie sumnja u taj zakon. Moritz Schlick, osnivač logističkog neopozitivizma, sumnja u kvantitativno održanje energija u mikrofizici. Philipp Frank, Einsteinov nasljednik u Pragu i njegov životopisac, isto tako dvoji vrijedi li zakon održanja energija. Sam Einstein smatra da bi svaki student fizike trebao da pročita članak Maxa von Laue, koji stavlja u pitanje vrijedi li Newtonov zakon po kome bi se svako tijelo, ne susrećući zapreke, zaista neprestano jednoliko gibalo u pravcu. Članak Maxa von Laue izašao je u zborniku, posvećenu Albertu Einsteinu za njegovu 70-godišnjicu (1951). Henri Poincaré, možda najveći matematičar svih vremena, naziva nedokazanu dogmu Newtonova neprestanog jednolikog gibanja »perpetuum mobile« prvog stupnja, a zakon o kvantitativnom održanju energije »perpetuum mobile« drugog stupnja. Oba zakona su nedokazane dogme fizike, misli Henri Poincaré.

Gledajući na samu materiju, fizika, koja tu ima glavnu riječ, sumnja u kvantitativno održanje energija. Kvalitativno održanje energija je već napušteno zakonom entropije, a Evropa svejedno vjeruje ne samo u održanje nego i u napredak, u evoluciju, koja za pojedine ljude koji umiru ne znači ništa. U materiji, tvrde evolucionisti, djeluje ipak neka spontana nužna apsolutna evolucija u sve viša stanja. Evolucija pretpostavlja niža stanja pa tako i nedostatke. Kako ti nedostaci mogu opravdati uspone? Kako mogu sebi dati čega nemaju? Iz tijela koje stari i umire, u svemiru koji stari i umire, civilizirani svijet više da svijet ipak ide naprijed. Što ih sili na to vjerovanje od kojeg oni osobno nemaju ama baš ništa, jer sami nikad neće dočekati i užiti plodove evolucije? Koja je to tajna sila koja čovjeka goni u iluziju neopravdanih nada? Zašto se čovjek nepopravljivo uvijek nada nečemu boljemu? Koja je to ploča, koji je to horizont, na kojem on zacrtava obrise nekog boljeg svijeta, kako je uopće došao do nezadovoljstva sa sadašnjim stanjem stvari?

Mi kršćani isto tako vjerujemo u evoluciju, ali ne u samoevoluciju, koja tvrdi da svijet sam sebi daje iz prazna džepa baš ono čega nema. Samoevolucija tvrdi plodnost neimaštine, siromaštva i nule. Mi kršćani vjerujemo u evoluciju iz Boga, u evoluciju iz apsolutnog bogatstva, iz apsolutne Božje afirmacije.

Ovim razmišljanjem htjeli bismo u samima sebi otkriti tu tajnovitu pogonsku silu nezaustavne nade. Mogla bi nas možda, ako je razgorimo, duboko ogrijati. Nošen tom dinamikom nade, naš bi život mogao postati plodniji.

Čudne se stvari zbivaju u toj našoj staroj, jesenskoj Evropi: ateisti grade novu teodiceju, a kršćani rastaču i ruše i svoju filozofiju i svoju dogmatiku. Ateisti se opamećuju, a kršćani luduju. Dogada se ono što su stari pustinjaci zamišljali u svojim naivnim predodžbama: da oko krčmi i zabavišta po jedan besposleni vrag sjedi zijevajući i mašući nogama, dok se oko samostana i crkava vrzu bezbrojni užurbani vragovi. Još više, izgleda da su se anđeli danas počeli baviti ateistima, a vragovi kršćanima. Ateistički mislioci produbljuju se u svojim pogledima, oslobađaju se iluzija, a kršćani postaju sve plići i problematičniji. I u ekumenskom pogledu, mnogi protestanti ustanovljuju da su više katolici od pokojeg tzv. katoličkog progresiste. Sinovi u Očevu domu žele ga ostaviti te se spremaju na sekularizaciju 'izgubljenog sina', a daleki stranci čeznutljivo gledaju prema domu Gospodnjemu. Katolici ruše, a ateisti grade. Filozofi izvan kršćanstva zahvaćeni su pozitivnim evolutivnim komparativom »plus«, a kršćani negativnim destruktivnim komparativom »minus«. Hoćemo li se sastati ili mimoići? Onaj, naime, tko napreduje prezire one koji idu nazad. Tako su poslije Koncila naglo prestala brojna obraćenja protestanata, otprilike 110.000 godišnje u Sjedinjenim Državama, a oko 11.000 godišnje u Engleskoj. Oni koji bježe iz Očinskog doma zbuniše one koji čeznu za njim. Tješili smo se da će sv. Petar, koji je dosad lovio udicom, sada početi da lovi mrežom. Da li je ta nada opravdana ili nam Bog želi pokazati, nama

problematičnim kršćanima, da nas takve ne treba? On će sam dovesti izgubljene ovce k sebi da se ne smatramo kao stari Židovi privilegiranim prvorođencima, koji će ekonomski i politički vući dividende iz povratka izgubljenih ovaca.

U čemu se vidi to gibanje prema Bogu među onima koji su daleko? — Ima podosta tih znakova. Premda je čovjek biće nade, on je baš zbog toga i biće razočaranja. Čovjek stvara svoje programe i pjesme pune nade, pa kad ih pokušava provesti u djelo, razočara se. Stvarnost je nemilosrdna, pa nas, koji se previše nadamo, baca u razočaranja. — Danas Evropom i svijetom vlada razočaranje. Doba je nedopjevanih pjesama i neostvarenih programa. Osim u Kini, koja pomalo histerično i hitlerovski pjeva svoje programe, svagdje su drugdje zašutjeli himni. Katolici su se razočarali nad posljedicama Koncila, oni izvan Crkve nad svojim programima. U toj dijalektici nade i razočaranja mi smo se katolici razočarali u svojim vrijednim programima, a oni izvan Crkve razočarali su se u svojim programima sumnjive vrijednosti. Mi katolici osjećamo zato nemir savjesti i krivnju, jer naše su pjesme nosile dragocjen sadržaj; a oni izvan Crkve osjećaju da su postali bolji. Osjećaju se kao neke vrste konvertiti jer ih njihovi programi nisu grijali autentično. Oni se ne osjećaju krivima, nego oslobođenima od iluzija. Oni su učinili nešto dobro, a mi nešto zlo.

Osim tog sveopćeg razočaranja s mirnom i nemirnom savješću čini nam se da je najvažniji fenomen današnjice razvoj filozofije. Ima netko tko ipak sklada nove krasne himne. Što filozofi danas razmišljaju i govore, sutra će opetovati literati i umjetnici. Upravo je završio jedan takav pokret. Egzistencijalnu filozofiju očaja najprije su formulirali filozofi, nakon njih prihvatili su je umjetnici. Danas se u filozofiji zbiva neobično dragocjen preokret, koji će narednih godina, pouzdano se nadamo, odjeknuti u publicistici i u umjetničkoj modi. I baš o tome što čine nekršćanski filozofi htio bih ovdje govoriti. U tom preokretu krije se ujedno odgovor na pitanje koje na početku postavismo, naime: zašto čovjek vjeruje u dogmu evolucije, u neprestani napredak?

Ukrštavanje smjerova i ovdje je očito. Tako holandski katekizam, protivno Prvom vatikanskom saboru i mnogim izjavama crkvenog učiteljstva, tvrdi da mi ne možemo dokazati Božju opstojnost: da nije Krist Gospodin došao, tvrdi holandski katekizam, ne bismo uopće sa sigurnošću znali da Bog postoji. Vratili su se na fideizam prošlog stoljeća. Jedna je katolička aktivistkinja na skupu naših studenata ustvrdila da dokazivanje vjere, teodiceja i fundamentalka, samo škode. Drugi opet opetuju mudrost svojih učitelja da nema čudesa i da uopće nisu potrebna. Hvali se kod nas knjiga Vladimira Truhlara, koja, na primjer, tvrdi da Biblija ne govori o stvarnostima, historijske činjenice nisu ni važne, svaka priča ima svoju istinu, simboličnu istinu. U tom smislu ta knjiga tvrdi da je Kristovo uskrsnuće takva simbolička formulacija mlade Crkve. Lurdska, fatimska, sirakuška i kanonizacijska čudesa zastarjela su. Katolici se bacaju u iracionalnost, pristaju uz Krista na način koji nije dostojan ni Krista Gospodina,

ni čovjeka kao razumnog stvorenja. Dosta im je da optiraju za katolicizam kao što se ljudi često odlučuju za socijalne, ekonomske, kulturne i religiozne mitove. Dokazivanja ne treba. Oni su protiv starih struktura Crkve, protiv vodstva hijerarhije, protiv svećenika prisutna kao vjeroučitelja, protiv intimne odgovorne ispovijedi, protiv dobro pripravljene dostojne pričesti. Čemu ta gluma, Euharistija je samo kruh i vino, kome smo pridali drugo, simboličko značenje. Kruh je ostao kruh, vino je ostalo vino, mi mu dajemo tek drugi smisao i svrhu uspomene, prilike su samo transfinalizirane i transsignificirane, nema transsupstancijacije. Promjena je samo s naše strane. Opetujući tako davno osuđene zablude XIX i XVI stoljeća, oni ipak sebe smatraju progresivnima i boljim katolicima od tzv. tradicionalista. Sve je u Crkvi krivo sazdan od vrha do dna, sve treba srušiti. Duh Sveti je krivo vodio Crkvu, oni će je obnoviti bez celibata, bez čudesa, bez dokaza i bez dokazivanja.

Dok se sve to zbiva unutar Crkve, izvan nje se događa preokret, povratak dubokoj intimnoj racionalnosti. Edmund Husserl odgaja novu, strogo asketsku filozofsku misao; filozofi ugledavaju bezgraničan horizont apsolutnog bitka. Filozofija horizonta bitka postala je tema broj 1 evropske filozofije. Njome se bave neopozitivisti, marksisti — osobito naši oko »Praxisa« — daju izjave koje mogu služiti kao odlična introdukcija u teodiceju; najljepše pak govore o apsolutnim horizontima ljudske misli filozofi fenomenološke škole. I ako danas hoćete obnoviti teodiceju, bolje je da uzmete knjige i članke Sartrea, Heideggera, Merleau-Pontyja, naših marksista oko »Praxisa«, Eugena Finka, Rudolfa Boehma, nadasve pak knjige Edmunda Husserla, koje istom sada izlaze u potpunom obliku kao izdanja katoličke univerze u Louvainu, nego Holandski katekizam, predavanja kongresa katoličkih intelektualaca u Parizu 1965. ili izdanja katoličkih progresista. Filozofi izvan Crkve nalaze se u predsjedstvu nove teodiceje svojim studijama o horizontu bitka. Privatni spisi Edmunda Husserla pokazuju da je to bila tajna namjera svih njegovih nastojanja. Takozvani drugi Heidegger ima izjava koje sugeriraju da i on ima iste namjere. Ne bismo se nimalo iznenadili kad bi njegovi privatni spisi dokazali tu slutnju. Mi ćemo se ovdje zadržati upravo na toj filozofiji horizonta bitka.

Prije toga spomenimo ukratko i jedan drugi fenomen ukrštavanja. Dok neozbiljni katolici hoće zajedničko odrješenje mjesto privatne odgovorne ispovijedi; dok oni bježe od odgovornosti, moderna psihoterapija raskrinkava taj bijeg od odgovornosti i traži što iskreniju osobnu ispovijest kao jedino terapeutsko sredstvo. Ateisti Sigmund Freud i Alfred Adler i, po svoj prilici, religiozni agnostik Carl Gustav Jung traže ispovijed, praktici-
raju je i uvode u psihoterapiju, a mi katolici bježimo od osobne odgovornosti u blijed, religiozno i terapijski bezvrijedno, anonimno i kolektivno opće odrješenje. Želimo pokriti teške rane farizejskim kolektivnim pokrovom. Dok mi bježimo od odgovornosti, ateisti i ljudi izvan Crkve, sve hrabrije i iskrenije preuzimaju svoje odgovornosti.

Vratimo se svojoj osnovnoj temi: filozofiji horizonta bitka koja tu- mači čovjekovu nesavladivu vjeru u evoluciju.

Danas se filozofija razvija u četiri smjera. Prvi je neopozitivizam, koji kao logistički neopozitivizam sprema novu ekonomsku revoluciju pomoću kompjutera. Neopozitivizam je filozofija matematičara i fizičara koji su se ispeli, nakon Ernsta Macha, na filozofske katedre. Zatim slijedi po srod- nosti marksizam, nakon toga fenomenološka škola i, konačno, neoskola- stička filozofija. Egzistencijalizam je bila zajednička moda, vjetar koji je iz fenomenologije zapuhao kroz sve ostale filozofije. Pogledajmo temu broj 1 suvremene filozofije o pojmu bitka u sva ta četiri filozofska smjera!

I

Neopozitivizam ima dvije generacije mislilaca: u prvoj su Ernst Mach i njegovi sumišljenici kojima posvećuje svoja djela, u drugoj filozofi tzv. bečkog kruga (Wiener Kreis). Svima im se potkradaju ispod pera priznanja koja nemaju veze s pozitivizmom. U znanosti postoje »vječne istine«, lo- gičnim čišćenjem dolazimo do »apsolutne točnosti«, koju ne daje iskustvo. Osim svijeta boja, tonova, mirisa i doticaja, mi »gledamo« (erschauen) apstraktne odnose, matematske i logičke odnose. Postoji, dakle, osim sen- zornog iskustva i neko eminentno iskustvo formalnog, strukturalnog, du- hovnog u stvarima. No mi idemo dalje u horizonte koji nisu iskustveni. Stvaramo imaginarne, dobro strukturirane svjetove tehnike i teorija kojih nema u iskustvu. Odakle ta tajnovita dinamika ljudske svijesti? — Ernst Mach iznenadio se u svojoj odličnoj metodici prirodnih znanosti, kao i John Stuart Mill, da mi posjedujemo apsolutnu, nadvremensku i natprirod- nu sigurnost, premda smo sami u vremenu ograničeni rođenjem i smrću i nemamo pristupa u sve prostore. Ne možemo sumnjati da istine fizikalnih zakona i matematskih odnosa vrijede za sva vremena i za čitav svemir. Odakle dolazi ta sigurnost? — Mach nije odgovorio na to pitanje, nego je pokušao minimalizirati tu sigurnost da bi spasio svoju neopozitivističku antimetafizičku koncepciju. Tako je došao u protuslovlje sa svojom znan- stvenom metodikom.

Ernst Mach posvetio je svoja djela Avenariusu, Karlu Pearsonu, Clif- fordu, Wilhelmu Schuppeu, Stallou i Carusu. Svima njima, odreda antime- tafizičarima, poklonicima čistog iskustva, izbjegla su priznanja koja strže izvan njihova dogmatskog pozitivizma.

Avenariusu je najviši genus, »vrhovni egzistencijal, nepromjenljiva, vječna i nužna konstanta«. »Bit stvari ima višu egzistencijalnu valjanost nego sama stvar.« Konkretno govoreći: zakoni zgrada, stolova, stolica, strojeva . . . vječni su i apsolutni, premda same stvari propadaju. Ništa ne smeta što je Avenarius pokušao sve rastumačiti fiziološkom navikom, on je priznao neke čudne horizonte koji se neprestano otvaraju pred čovjekovom svijesću, koji nadilaze iskustvo. Karl Pearson, svim studentima poznat po indeksu korelacije, vidi iza »realnog ograničenog prostora percepcije neki

beskrajn geometrijski prostor«. William Kingdon Clifford »uz golemu radost« jedne večeri pod praznicima definira sa svojim prijateljima apsolutno kao »nužni odnos sa samim sobom«. Wilhelm Schuppe govori da se »naše ja uopće ne budi k svijesti ako izvan sebe ne zamisli bitak«. On — pozitivist — dolazi do neke vrste panteizma te čovjekov totalni i realni ego smatra jedinom stvarnošću, koja je Bog, a čovjekova svijest da je samo »apstraktni moment totalnog i realnog ega«. Paul Carus, zadnja simpatija Ernsta Macha, kome posvećuje svoje postumno djelo *Optiku*, premda pozitivist, dolazi do toga da u čovjeku vidi beskraj: »Mi činimo dio vječne cjeline u kojoj živimo, mičemo se i jesmo.« Treba da postanemo, veli on, »sve kako su govorili stari mistici«. On ne vidi razlike između svijeta i Boga te samo u tom smislu priznaje termin »Bog«. »Živimo, mičemo se i jesmo u totalnoj egzistenciji. Osim senzacija koje dohvaćaju boje, zvukove, opipe, okuse i mirise, u čovjeku je i božanska dinamika koja shvaća, pa i gradi »odnose«, strukture i forme. Taj formalni horizont tumači našu spoznajnu sigurnost. Štaviše, na čudo Johna Stuarta Mila, iz formalnog uvida u jedan jedini slučaj, mi shvaćamo zakon koji vrijedi uvijek i svagdje. »Duh sadržava i odražuje vječnost i univerzalnost istine.« Ni na kojem drugom planetu ne može vrijediti druga logika, tvrdi Carus. A odakle čovjek to zna? — Ljudski razum odraz je svjetskog razuma. John Bernard Stallo izričito postavlja pitanje o »neograničenom«. Tvrdi da se formalni nesenzorni svijet relacija širi u beskraj. Iza svega ograničenog jest »pozadina (Hintergrund) neograničenoga«. »Ta neograničenost nije samo skup tih odnosa.« On inače niječe da je to pojam bitka, nego misli da je to ipak svemir »neograničen masom, prostornošću i vremenom«. Pojam bitka nema vrijednosti, »to je — veli on — kopula iz rečenice koja je neovlasno ostala sama na pozornici dok su drugi glumci, Subjekt i Predikat, iščezli«. Svi ostali neopozitivisti: Cornelius, Ziehen, Deneke, von Schulbert-Soldern očijukaju s kantizmom te bezuspješno nastoje spojiti dogmu o jedinom iskustvu kao izvoru spoznaje s očitim vječnim kategorijama koje misli ljudski duh.

Druga generacija neopozitivista dala se na matematičku logiku, te se našla u apsurdnom položaju. Oni — poklonici čistog iskustva — počehše graditi formaliziranu logiku koja je eminentno neiskustvena. I Moritz Schlick i Rudolf Carnap dolaze do »katastrofalnih Kantovih postavki« — veli neopozitivist Philipp Frank citirajući Weinberga — da mi, istina, govorimo i mislimo o vječnim, apsolutnim istinama — nosimo te kategorije koje u sebi nemaju objektivne vrijednosti.

Tako, eto, od vjere najudaljeniji filozofi današnjice, čim iskreno upru pogled u čovjekovu svijest, ustanovljuju u njoj apsolutne i neograničene, upravo božanske dimenzije. A te su činjenice osnovni kamen temeljac svake temeljite teodiceje. Gotovo bismo bili u napasti da naše iracionalističke katoličke progresiste, koji niječu teodiceju i zabacuju svako dokazivanje Boga, uputimo neka odu u školu najekstremnijih ateista i antimetafizičara da bi od njih čuli kakve dimenzije svaki čovjek nosi u svojoj svijesti.

Marksisti, posebno naši oko »Praxisa«, zahvaćeni su također modernom tematikom i problematikom bitka. Oni taj bitak nazivaju »materijom«. Neka im bude, ali taj generalni, neograničeni horizont »materijalnosti« po njima samima ima božanske atribute. Čovjek je i za moderne marksiste otvoren u apsolutni beskraj, tako da iz njihovih tvrdnji možemo dobiti bolji kamen temeljac moderne teodiceje nego iz katoličkih progresističkih spisa. U tom smislu marksizam je prije panteizam i deifikacija čovjeka nego nijekanje Boga. Kod Milana Kangrge možete naći izjave »da se eminentno ljudski kvasac povijesti« tumači »otvorenošću k svemu i za sve«. Čovjek se vraća »u iskon svega što jest«. Po marksizmu čovjek je stvorio religiju kad je »svoje vlastite apsolutne predikate projicirao u nebesa«. »Promatrano s gledišta kvaliteta, čovjek sadržava u sebi sve što jest u svijetu«, veli Gajo Petrović. »Čovjek — po Milanu Kangrgi — napušta horizont postojećega i gradi budućnost.« — »U njegovoj svijesti sjedinjuje se konačno i beskonačno u jednom činu.« Čovjek se ne zadovoljava »pukom činjenicom«, autentični čovjek pita se za smisao činjenice. Gajo Petrović prihvaća Heideggerovu misao da autentični čovjek mora slušati »nagovor bitka«, a ne samo iskustva. Vojin Milić, srpski marksist, žali što je filozofija u pozitivizmu postala sluškinja iskustvenih znanosti. »Nekad je bila sluškinja teologije, ali je tada bar služila gospodara. Danas se ona — veli Vojin Milić — stavlja u službu sluge.«

Vanja Sutlić odškrinuo je već vrata iz predsoblja teodiceje u pravu teodiceju: »Tako daleko je, dakle, išla historija od visoko uzdignutog »ens realissimum«, od Creatora do čovjeka koji je preuzeo na se te predikate da bi ih prenio na svoju djelatnost i da bi se na kraju ta djelatnost pokazala ništavom.«

I drugi naši mladi marksisti govore o »horror vacui«, o strahu pred beskrajnom prazninom koja zjapi pred nama.

Čovjekov je zadatak »ozbiljavanje beskonačnog potencijaliteta« (Mumirović). »Mora se zaista preći puko sada i ovdje i smiono se vinuti mišlju iz efemernog da bi se moglo gledati iz vidokruga iz kojeg vidik postaje jasniji, širi i dublji, iz planina na kojima je gorski zrak uvijek čišći, svježiji nego u dolinama.« (D. Golik)

Svim tim tvrdnjama mi imamo dodati samo jedno: apsolutan i beskrajn nije čovjek, nije ni materijalni svijet. Zasad prazni beskrajni horizont na kojem pišemo nadvremenske i natprostorne zakone slutnja je o nekome koji posjeduje te predikate. Ako čovjek već sada živi za vječne nematerijalne horizonte, kako to da i sam nije svojim duhom nematerijalan i vječan?

Dok katolički progresisti hoće Boga koga ne treba dokazivati i koji se racionalno ne da dokazati, marksisti smatraju da takve stvari treba racionalno dokazivati te time postavljaju kamen temeljac jedne moguće teodiceje, priznavajući da je čovjeku dostupan apsolutan vječni horizont.

Katoličkim progresistima koji svojim nedavnim izjavama kritiziraju filozofiju i fundamentalku koju smo držali sveučilištarcima kroz tri godine, poručujemo da mi osobno ne vjerujemo u njihova kršćanskog boga, uz koga iracionalno i emotivno pristaju bez dokaza. Marksisti imaju pravo da ne vjeruju u tako prezentiranog Boga. Uvjeren sam ujedno da ta predavanja pred kojih 500 studenata nisu bila uzaludna i da se samo malen broj dao zavesti »progresizmom«. Prvi vatikanski sabor definirao je: »Ako tko ustvrdi da se ne može svjetlom prirodnog ljudskog razuma po onom što je načinjeno sa sigurnošću spoznati Bog, Stvoritelj i Gospodar naš, nije više član Crkve.« (DB 3026)

III

Fenomenološka škola je danas najjači filozofski pokret u Evropi, dok se neopozitivizam sklonuo u Englesku i Ameriku. Evropske filozofske katedre preuzimaju logistiku, vrijedno iznašasće neopozitivizma. Fenomenološku školu osnovao je Edmund Husserl. On je evropskoj i svjetskoj filozofiji nametnuo temu o »horizontu bitka«.

Edmund Husserl nije mogao poslije 1934. kao Židov publicirati svoja djela. Za vrijeme rata je franjevac o. Van Breda uz pomoć belgijske ambasade spasio golemu Husserlovu ostavštinu, koju sada postepeno izdaje katolička univerza u Louvainu. Godine 1970. izašao je 12. svezak. K tome treba još dodati tri sveska koja još nisu ušla u tu kolekciju. Velik dio tih spisa sam Husserl po svoj prilici ne bi objelodanio. Tako smo dobili i njegove iskrene privatne misli. Husserlov utjecaj veći je nego ikada prije. Poslije smrti 1938. on nas još uvijek iznenađuje kao da je živ. Njegovu filozofiju mogli bismo iz tog golemog opusa prikazati na slijedeći način:

Sva čovjekova spoznaja počinje s iskustvom, ali ne ostaje na njemu: čovjek transcendirá iskustvo, premašuje ga. Sa svakim iskustvom čovjek ugleda, zrije — i to je neko iskustvo — različite horizonte. Ustanoviti prazninu također je neko iskustvo. Husserl uzima samo drugu varijantu glagola »ugledati«: predmeti su »angeschaut«, a horizonti su »erschaut«, preveli bismo: predmete »promatramo«, a horizonte »ugledamo«.

Svaki predmet postaje opća ideja. To je unutarnji horizont (Innenhorizont). Svaki predmet ugledan je kao u beskraj umnoživ i zato sve naše riječi u rječnicima predstavljaju sve moguće iste objekte. »Zvijezda« znači svaku ugledanu zvijezdu na nebištu, sve one koje će astronomi ikad identificirati i sve one koje nikad neće postojati, ali bi mogle postojati. To je kvantitativno indefinitno umnoženi generalizirani horizont svakog objekta. No postoji i kvalitativni vanjski horizont (Aussenhorizont) drukčijih objekata, od kojih svaki nosi svoj unutarnji horizont generalizacije. Na tom univerzalnom kvalitativno-kvantitativnom horizontu duh gleda bit stvari, »eidee«. To je eidetski horizont. Zakoni tih biti, esencija, vrijede apsolutnom nužnošću iznad svih vremena, iznad svih jedinki (generalno), za sve moguće inteligencije. »Ni za Boga, ni za anđele — veli Husserl — ne mogu vrijediti drugi zakoni.«

Na kvalitativnom eidetskom horizontu svako svojstvo mjeri se u gradualnosti prema idealu savršenog ostvarenja, prema optimumu. Eugen Fink, najvjerniji i najautentičniji Husserlov učenik, razvit će filozofiju nezaustavnog nemirnog komparativa naših misli: immer wieder, immer weiter, uvijek više, uvijek bolje, uvijek ljepše, uvijek snažnije, uvijek čišće. Brojevi izrazuju kvantitativni komparativ bez superlativa, svojstva izrazuju kvalitativni komparativ do superlativa. Zapravo, sve kvalitete uviru u jednu, u svojsto »bitnosti«; koje svršava u beskrajnom superlativu neograničeno savršenog, kome ni sjena stvarnosti i savršenosti ne može uzmanjkati. Ovo zadnje ne kaže Husserl sam, tako bi skolastika nastavila njegove misli. Fenomenologija ne ide tako daleko.

Eidetski horizont esencija objekata nastavlja se u komparativnoj gradualnosti u transcendentni horizont neostvarenih, mogućih kvaliteta. Čitavo čovjekovo kulturno stvaranje bjelodano očituje postojanje toga transcendentalnog horizonta, neovisnog od ostvarenog i egzistentnog.

Da li su ti nesumnjivi horizonti čovjekove svijesti konačno jedan horizont ili više njih? — Sigurno je da Husserl odlično razlikuje senzorni horizont od pojmovnog. Osjetila i fantazija vide boje, tonove, tvrdoće, mirise i okuse, tzv. »hyletičke podatke«, kako ih Husserl zove, a um gleda ideje relacije, strukture. Što se tiče horizonta osjetila, Husserl koleba da li je taj horizont beskrajn (infinitan) ili samo neodređen (indefinitan), tj. uvijek dalje umnoživ i raširljiv. Kod njega nalazimo citata u oba smisla. U tom pogledu skolastika je već odavna načistu: multiplikativni kvantitativni horizont samo je potencijalno beskrajn, tj. uvijek dalje umnoživ, nikad aktualno beskrajn, aktualno je uvijek ograničen. U svojim zadnjim privatnim spisima i Husserl dolazi do tog stanovišta.

Husserl nije zadovoljan svojim analizama, zato ih uvijek nanovo poduzima. Postoji nešto što ga muči: horizont nadvremenskog i natprostornog bitka. Sad ga poistovećuje s vremenom-prostorom pa se zaustavlja u svijetu kao zadnjoj realnosti, sad se opet probija dublje do apsolutnog horizonta bitka, koji mu se čini previše neodređen i prazan, kao da se ne može iskusiti praznina kao praznina. No odakle su nadvremenske i natprostorne, dakle nadsvjetske sigurnosti logičkih, ontoloških, matematskih i ostalih znanstvenih zakona?

Ne možemo odoljeti napasti da ga odmah ne dopunimo neoskolastičkim koncepcijama. Skolastika je mnogo zrelija i razrađenija filozofija od njegove fenomenologije. Horizont bitka nije samo ispred nego i iza nas, nije samo horizont nego je i atmosfera u koju i mi sami i sav svijet spada. Pojam bitka nije neka prostorna beskrajna kugla, on je neprostorni beskrajni duhovni svijet koji se bitno razlikuje od senzornog, ne isključujući ga, jer je i materijalni svijet jedan oblik bitka. Bitak sve prožima, o svemu se može i mora predicirati: bitak je misao svih misli, nema stvarnosti ni misli izvan bitka. — Dosljedno toj nesigurnosti, Husserl nema ispravnih pojmova o individuaciji. Smatra da mjesto i prostor individuiraju objekte te da je dosta apstrahirati od vremena i od prostora da se dobije nadindivi-

dualni apstraktni pojam. Tvrdi čak da se promjenom vremena individualitet mijenja, da smo svaki čas drugi ljudi. Ne tvrdi, ali morao bi dosljedno reći isto to i za promjene mjesta. Na drugom mjestu ipak kaže za čovjekovu dušu da bi mogla postojati i bez tijela i da se individuira po svojoj nevremenskoj i neprostornoj egzistenciji.

Da Husserl nije ispravno analizirao doživljaj apsolutnog horizonta ili atmosfere bitka, beskrajne duhovne atmosfere bitka, svjedoči i njegovo uvijek ponovno traženje apsolutnog fundamenta stvarnosti. Tražeći taj temelj u čovjekovoj svijesti, proživio je krizu transcendentnog idealizma. Kad je izdao prvi svezak svoga djela »Ideen zu einer reinen Phänomenologie« (1913), svi njegovi učenici bili su iznenađeni, jer su bili odgojeni kao strogi realisti. Drugi i treći svezak toga djela izašao je istom 1952, također po zapisnicima njegove asistentice Edite Stein. Husserl je ostao pri svojoj formuli do kraja života, bar u tiskanim djelima: posljednji temelj svega jest »transcendentalni ego«, ne konkretni moj ego, nego »ja«, zamišljen kao eidos, kao pojam na transcendentnom ontološkom horizontu. Naknadno je našao formulu »transcendentalna intersubjektivnost« mnogih ega. Mi preferiramo njegovu prvu formulaciju: zadnji temelj svega jest jedan transcendentni, ali ne ljudski ego, nego božanski; ne apstraktni, nego konkretni apsolutni ego; stvarnost ne može fundirati nešto apstraktno što ni samo nije sposobno da opstoji.

Mnogo se i različito komentiraju neke od posljednjih Husserlovih izjava: »Filozofija kao znanost, kao ozbiljna, stroga, čak apodiktički stroga znanost — san je odsanjan. Čovjek koji je jednom okusio plodove filozofije, upoznao filozofske sisteme, ne može se više rastati od filozofija i filozofiranja.« (Krisis, str. 508) Zašto je Husserl posumnjao u uspjeh filozofije? »Filozofija kao univerzalna znanost o biti koja sva bića obuhvaća . . . da li je uopće pametan produkt?« (Krisis, str. 467)

Mislimo da je Husserlova metodika kriva što je klonuo pred svojim zadatkom. On tvrdi da je sva filozofija do danas bila naivna, izgubljena u objekte, zaboravivši subjekt. Nema objekta, sve je fenomen pred subjektom koji ga misli. Ne smije se odijeljeno pristupati objektu bez subjekta. Prema tome, samo bi refleksna spoznaja bila vrijedna, i to ona koja ne izostavlja subjekt. Husserl ipak priznaje da je početna naivna usmjerenost u objekte neizbježna, štoviše, da je i sam čin refleksije koji iz sjećanja studira subjekt iste naivne direktne strukture. Fenomenološka redukcija svodi objekt na fenomen, tj. na uvid jednog subjekta. Ako se zadržimo na samoj biti, eidosu fenomena (Wesenschau), ako gledamo invarijabilno u varijabilnom fenomenu, vršimo eidetsku redukciju, a ako izostavimo egzistenciju, vršimo transcendentnu redukciju. Sve bismo to mogli prihvatiti uz ispravak da je važnost subjekta prenaplašena. Husserl traži askezu misli, epochée, slobodu od predrasuda (Voraussetzungslosigkeit). I to je sve u redu. No on smatra da neće biti bez predrasuda ako se upusti u diskurs, u zaključke, a ne ostane pri čistom promatranju biti. Zato ne dopušta sisteme i iscrpne zaključke. Ta predrasuda da se čovjek ne može očuvati

predrasudâ ako iscrpno povlači zaključke, zakrčila je Husserlu putove da ne postigne rezultate kojima je njegova krasna i savjesna filozofija bila bremenita. Husserl je vjerovao u intuiciju, a bolovao je od diskursofobije. Logički neopozitivisti čine obratno: vjeruju samo u logički diskurs, a boluju od intuiciofobije. A diskurs logičkih zaključaka samo je razrada početne intuicije i bez nje nema vrijednosti. Skolastička filozofija, koja ne boluje ni od straha pred intuicijom, ni od straha pred diskursom, već je davno došla do zaključaka koje je Husserl nastojao postići. Na kraju života, u neizdanim bilješkama uz zadnje djelo koje je publicirao, čitamo i ove retke: »Ako refleksijom apstrahiramo od svijeta u kojem živimo, ostaje apsolutno nesumnjivo bitak, koji je konačni bitak; na nj svedene i rastumačene, istine su apodiktički nesumnjive.« (Krisis, str. 385) Dakle, nije zadnje transcendentelni ego, niti transcendentalna intersubjektivnost, nego pojam bitka. »I ta beskrajna ideja, veli Husserl, učini beskrajnim naše konačne realnosti.« (Krisis, str. 498)

Izvan svake sumnje, Husserl je imao plemenitu namjeru da obnovi teodiceju. »Htio bih postići filozofski ono u što je vjera kao božanski objavljena istina sigurna, nešto metafizičko transcendentno, koje nadilazi svijet, da to postane tema znanstvene spoznaje; to transcendentno u metafizičkom smislu nadilazi svijet kao njegov zadnji temelj opstojnosti i na tom, kao na zadnjem temelju normi, mi gradimo svoj ljudski opstanak u svijetu. Nekad je filozofija mislila da je ona znanost o svemu što postoji. Premda je odijelila svijet kao sveobuhvatnost ograničenih bića od Boga kao bezgraničnosti, koji je sjedinjenje ograničenosti (i time beskrajna superosobnost), mislila je filozofija da može znanstveno dokazati metafizički princip i svijet iz tog principa. No prošla su vremena kad je vladalo takvo opće uvjerenje. Evropsko ljudstvo preplavila je snažna i sve jača struja religiozne nevjere a filozofija se odrekla znanstvenosti.« (Krisis, str. 508) »Živimo u doba velikih preokreta — pisao je na početku svoje karijere u III neizdanom svesku svojih Ideen. (Str. 70) — Racionalna ontologija i racionalna psihologija — kako će dugo još trajati da to vrijedi i za racionalnu kozmologiju i teologiju — tako izrugane i naoko zauvijek odbačene discipline prošlih razdoblja, izgleda da se ponovo bude na život.« (Ideen zu einer reinen Phänomenologie, III, str. 70) — Pa i u prvom dijelu Ideja, publiciranom 1913, on piše: »Apsolutno transcendentno koje smo dobili raznim redukcijama nije u stvari posljednja riječ; posljednja je riječ nešto što je u stanovitom smislu duboko i apsolutno jedinstveno, nešto što sama sebe konstituira, nešto što ima svoj radikalni izvor u pravom i u definitivnom apsolutu.« (Ideen, I, str. 274) — Načinio je i kratak plan buduće teodiceje: »Problem utemeljenja ne nastaje zbog činjenica kao takvih, nego iz činjenice ukoliko rada moguće i stvarne vrednote u ljestvici koja raste postepeno u beskraj, pa nas sili da postavimo problem utemeljenja.« (Ideen I, str. 192) — Jednostavnije bismo rekli: nesavršenost kvaliteta, stupnjevi savršenosti svojim defektima traže utemeljenje i opravdanje jer je očito zamisliva potpuna savršenost. Zašto objektima nešto manjka? To je *via ex gradibus*

perfectionum sv. Tome Akvinca. »Navedosmo razne grupe racionalnih motiva u prilog opstojnosti božanskog bića, bića izvan svijeta; dosta nam je da to biće nije samo transcendentno svijetu nego i apsolutnoj svijesti. To bi bio Apsolut u posve drugom smislu od apsolutne svijesti; to bi bilo ujedno transcendentno biće u posve drugom smislu nego biće koje transcendirira način opstanka u svijetu.« U bilješki dodaje: »Božja transcendencia je kao i moja unutarnja imanencija misaonog akta, no nije identična s njom kao ego koji misli; ona se objavljuje posredno: a) prigodom teleološkog problema koji nas suočuje s redom koji je konstituiran u svijetu, b) prigodom razvoja života i ljudske povijesti; c) kroz motive religiozne svijesti.« (Ideen, I, str. 191, bilj. 2) Husserlov horizont postaje sveobuhvatna sfera, atmosfera: »Svijet je okružen otvorenim beskrajnim horizontima nepoznatih stvarnosti. To znanje kao horizontska sigurnost ne uči se, nikad nije u susretu, nego nastaje kao pozadina, kao potonulo znanje; ta horizontska sigurnost mora već postojati da se može tematski eksplicirati. Sve poznate i nepoznate prostore i vremena imam kao konačnosti u horizontu otvorene beskonačnosti.« (Krisis, str. 382) — »Dosljedno, i sam Bog je vezan na apsolutnu i evidentnu nužnost kao i na očitost po kojoj je $2 + 1 = 1 \div 2$... Ne prebacujemo ovdje debatu na teološki teren: ideja Bog je nužan granični koncept u epistemološkim diskusijama, ili neophodan indeks za konstrukciju stanovitih konačnih pojmova kojima se mora služiti i sam ateist kada filozofira.« (Ideen I, str. 264)

»Bog je bezgranično udaljeni čovjek«, veli Husserl. (Krisis, str. 141) »Božja neograničena svijest obuhvaća sva vremena skupa. Ta je neograničena svijest izvan vremena.« (Philosophie des inneren Zeitbewusstseins, str. 173)

»Svijet 'teži' bezgraničnim ciljevima i vrednotama; svijet im postavlja u srcima ljudi put; ljudi bi mogli ostvariti božanski život u svojoj slobodi, dakako, istom s Božjom milošću, koja ih mora motivirati i osposobiti da za tim teže u vrhunskoj svijesti i naporu volje.« (Erste Philosophie II, str. 258) — »Kad bih znao da naravna fizička smrt ne donosi nikakvo buđenje na novi naravni život, odlučio bih se za samoubojstvo.« (Erste Philosophie, I, str. 355)

Edmund Husserl bio je vrlo ponosan na svoju asistenticu Edit Stein, koja je nakon obraćenja na katolicizam postala karmelićanka i mučenica u Auschwitzu. Kad je 15. IV 1934. obukla redovničko odijelo, Husserl joj je brzojavno čestitao. 3. svibnja posjetila ga je č. s. Adelgundis, nekad Husserlova studentica. Čitali su opis redovničkog oblačenja, a Husserl ju je prekidao pitanjima o crkvenim obredima i običajima. S ponosom duhovnog oca govorio je Husserl: »Mislim da Crkva nema neoskolastika kvalitete Edite Stein. Bogu hvala da može i dalje znanstveno raditi u kölnskom Karmelu.« Edita ga je nazivala »moj dragi stari učitelj«. Husserl je kasnije žalio što nije doputovao u Köln na oblačenje. Rekao je: »Morali su mi dopustiti da budem Brautvater — otac mladenke. Svaki pravi skolastik postaje mistik i svaki pravi mistik skolastik. Značajno je, Edita promatra sa

svoga brda Karmela sjaj i daljine horizonata u čudesnoj prozirnosti i spontanosti, a ujedno posjeduje i onaj drugi smjer i perspektivu prema egu. Kod nje je sve potpuno autentično, inače bih rekao: to mora da je glumljeno i izvještačeno. Ali, u Židovu leži radikalizam i ljubav prema mučeništvu.« Htio je vidjeti sliku sv. Terezije da bi sebi lakše mogao predočiti svoju učenicu Editu.

Kao i Židova Henrija Bergsona u Francuskoj, tako je i Husserla okruživao krug obraćenika na katolicizam. Njegova ozbiljna filozofija vodila je k Bogu. Malvina, Husserlova udovica, prešla je kasnije na katolicizam u Louvainu. Istog dana kad je Edita položila svoje posljednje zavjete, 21. travnja 1938, umro je Edmund Husserl. Na Veliki Četvrtak pitao je bolničarku: »Da li je moguće dobro umrijeti?« — »Da, odgovorila je ona, u duboku miru.« »Ali kako?«, pitao je Husserl. »Po milosti našeg Gospodina Isusa Krista.« Husserlovi su bili Židovi-protestanti. Sestra bolničarka počela mu je citirati 22. psalam: »Gospodin je moj pastir, ništa mi neće nedostajati, . . . pa i kad budem hodao usred smrtne sjene, neću se bojati, jer Ti si uza me!« »Tako je — odvratio je Husserl — želio bih da i kod mene bude tako, ali ja ne osjećam Božje blizine . . . Molite se za me!« Sutradan, na Veliki Petak, rekao je Husserl: »Kako krasan dan, Veliki Petak! Da, Krist nam je svima oprostio.« Navečer se tužio što nije umro na Veliki Petak. Č. sestra Adelgundis tješila ga je pričajući mu Kristovu muku, te je završila: »Bog je dobar!« »Da, Bog je dobar, prihvatio je Husserl, ali i neshvatljiv, i to je golema kušnja za mene . . . To je kao dvije sile koje se stalno traže, sjedinjuju i opet traže.« Adelgundis je nastavila: »U Isusu Kristu sjedinjuju se nebo i zemlja. U Kristu silazi Bog ljudima.« — »Da, tako je«, potvrdio je Husserl.

Pred smrt je Husserl počeo naglim kretanjama tjerati nešto ispred očiju. Upitan reče: »Svjetlo i tama, velika tama i opet svjetlo.« Više dana bio je u polusvijesti. Čas pred smrt naglo se okrenu dvoriteljici: »Nešto divno sam ugledao! Brzo! Pišite!« — Kad se bolničarka vratila s bilježnicom, Husserl je bio mrtav. Nekad je govorio da je horizont naše svijesti punina i praznina. Da nije to divno što je ugledao bio obratan proces, da se beskraj oko svjetskih punina počeo puniti Božjom prisutnošću i da je Husserl osjetio konačno Božju blizinu?

U ovo doba, kad su zašutjele programatske pjesme svuda po kugli zemaljskoj, osim onih forsiranih u Kini, u času sveopćeg razočaranja, Husserlova djela, koja istom sada izlaze, govore o jednom učenjačkom životu punom napora da se ispjeva teodicejska himna u strogo znanstvenom ruhu. Edmund Husserl je svojom filozofijom o horizontu bitka naveo i ateiste kao Sartrea, ateistu-panteistu Mauricea Merleau-Pontyja i Martina Heideggera, koji kaže za se da se problem Boga još nije pojavio na horizontu njegove filozofije, da pjevaju divne himne »beskrajnom horizontu bitka«. Možda ćemo i o Heideggerovim namjerama saznati istom iz privatnih spisa poslije njegove smrti.

Skolastička filozofija pod vodstvom objave zna već odavno da se sam Bog nazvao »bitkom«. Bog je rekao Mojsiju: »Ja sam koji jesam. Reci Izraelcima: Jahveh, onaj koji jest, šalje me k vama!« Onaj koji jest, Ens, der höchst Seiende, rekao bi Heidegger.

Izašla bi čitava knjiga kad bismo htjeli prikazati sve značajne filozofe skolastičkog smjera i što oni misle o horizontu bitka. Prikazat ću samo veoma kratko ono što o tome misle predstavnici subjektivizirane skolastike: Karl Rahner, Coreth, Dondeyne, Van Steenberghe, kod nekih od njih polagao sam doktorske rigorozne. Ontologija se automatski pretvara u skolastici u ontoteologiju, u teodiceju. Fernand Van Steenberghe tvrdi da osim ontologije ne treba pisati posebnu teodiceju. Multiplicirani, ograničeni, promjenljivi i sastavljeni objekti — i mi ljudi spadamo ovamo — apodiktički traže opstojnost Božju u beskrajnoj jedinstvenoj atmosferi pojma bitka. Sve što nije kao Bog, nije u sebi rastumačeno. Jedini Bog, koji savršeno odgovara apsolutnom horizontu bitka, ne treba opravdanja. Na tom horizontu sve postaje apodiktičko čim je izraženo kao oblik bitka, kao bitak, kao esencija. Kamo mi to ljudi svojim težnjama stremimo? Što jedino može čovjekov duh potpuno zadovoljiti? — Jer, evo, svi vele da intencije čovjekove svijesti streme u apsolutni neograničeni horizont. Čovjek je »inkarnirana želja za Bogom«, *desiderium Entis incarnatum*.*

Taj horizont ujedno tumači odakle u svim ljudskim srcima živi potreba za nekakvom evolucijom. Kad smo već sami bijedni i ograničeni, a ni toga ne bismo znali bez doživljaja horizonta bitka, želimo uspone i evolucije prema normama koje nam dadoše beskrajni horizonti. Neodoljivi komparativ bezgraničnih horizonata sili nas da i svijetu i sebi želimo i obećavamo napredak i evoluciju. Ta evolucija stvarno i postoji, ali uz pomoć Božju.

Zato je čovjek, demantirao on to koliko god htio, izmišljao ne znam kakve dijalektičke i nedijalektičke teorije, u osnovi biće horizonta, religiozno biće, biće neprestane molitve. Njegova intencionalnost poput ocean-skih valova udara u obale vječnosti. Autentične čovjekove misli pretvaraju se same od sebe u molitve, ako ih umjetno ne skraćujemo i ne iznakazujemo. Sve njegove ljubavi nose aureolu vječnosti. Sve što radi trebalo bi da se pretvori u službu vječnosti, profanog nereligioznog sektora ne bi smjelo biti u ljudskoj kulturi. Ako jednom razbuktamo tu najdublju težnju

* Skolastički filozofi raspravljaju o tome kako mi dolazimo do infinitnosti horizonata. Da li samo apstrakcijom od granica, kako misli Van Steenberghe, slijedeći u tom Duns Scota, ili gledamo pozitivnu neograničenost, kako misli Dondeyne. On kaže da ne bismo bili kadri shvatiti granicu kao granicu da ne idemo dalje preko nje. Rahner i Coreth misle da su naše intencije u prvom susretu zaokupljene samo ograničenim objektima te da onda brišemo naknadno granice. Tematska misao napreduje uklanjajući zapreke. Ona toga ne bi mogla da netematski, »im Vorgreif«, ne nosimo već unaprijed otvorenost u beskraj bitka. Tako je otprilike mislio i Edmund Husserl.

svoje biti, nikad nećemo doći u napast da prestanemo pjevati himne, da se sekulariziramo i horizontaliziramo. Vertikala težnje prema Bogu treba da nosi na sebi u obliku multipnog križa horizontale naših profesionalnih i kulturnih, naših karitativnih i stvaralačkih djelatnosti.

Korisno je, ali nije neophodno potrebno čitati naporene Husserlove knjige. On sam nije mnogo čitao knjige, čitao je sebe. Sve o čemu smo ovdje govorili zapisano je u svakome od nas jasnije nego u spisima filozofa. Otkrijmo, doživimo taj iskonski dinamizam, pročitajmo Božje ime zapisano u beskrajima naše otvorenosti prema bitku pa nam neće više biti teško i neobično hodati u prisutnosti Božjoj i neprestano moliti. U njemu kao u atmosferi živimo, mičemo se i jesmo. Iz njega ćemo crpiti snagu za evoluciju svojih sposobnosti te ćemo pridonijeti da se i čitav svemir preobrazi u novo nebo i novu zemlju.

»Svrši stopi moje . . . Korake pospješi na putu Tvom, da se ne zamore noge moje. Prikloni uho svoje i usliši što Te molim! Udijeli milosti svoje! Daj spasi! Uzdamo se u Te, Gospode! Daj spasi, uzdamo se u te, Gospode!«
(Ps 16,5)